

Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

ISSN: 1302-3543

Ekim/October 2022, 25 (50): 1-25

**İşârî Tefsirlerden Tasavvufî Âdâp Kuralları İstinbât
Etmnin İmkânına Dair Bir Değerlendirme: -el-Bahru'l-
medîd Örneği-**

An Evaluation of the Possibility of Deducing the Rules of Sufism
from Ishari Commentary: The Example of al-Bahru'l-medîd

Hamit Demir

Araştırma Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf
Ana Bilim Dalı,

hamitdemir@cumhuriyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5930-0249

Makale Bilgisi/Article Information**Makale Türü/Article Types:** Araştırma/Research Article**Geliş Tarihi/Received:** 25 Ağustos/August 2022**Kabul Tarihi/Accepted:** 06 Eylül/September 2022**Yayın Tarihi/Published:** 01 Ekim/October 2022**Yayın Sezonu/Pub Date Season:** Ekim/October**Cilt/Volume:** 25**Sayı/Issue:** 50**Sayfa/Pages:** 1-25

Atıf/Cite as: Demir, Hamit. "İşârî Tefsirlerden Tasavvufî Âdâp Kuralları
İstinbât Etmnin İmkânına Dair Bir Değerlendirme: -el-Bahru'l-medîd Örneği-
[An Evaluation of the Possibility of Deducing the Rules of Sufism from Ishari
Commentary: The Example of al-Bahru'l-medîd]". Tasavvuf İlmî ve Akademik
Araştırma Dergisi-Tasavvuf Scientific and Academic Research Journal 25/50
(Ekim 2022): 1-25.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal
tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism
detected.

Yayıncı/Published by: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul
Sabahattin Zaim University.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel
ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği
beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that all the sources used
have been properly cited (Hamit Demir).

Öz*

Hız. Peygamber'in güzel ahlakı tamamlama vazifesi, vahyin aydınlığında deruhte edilmiştir. Makale, bahsi geçen yargının süfi nass yorumculuğu bağlamında ve tasavvufî âdâb kuralları ekseninde örneklendirilmesini kapsamaktadır. Bilindiği üzere Hız. Âişe'ye peygamberin ahlakı sorulduğunda "O'nun (s.a.v) ahlakı Kur'an'dı" cevabını vermiştir. Hız. Âişe'nin sözü, âyetlerin sadece inanç ve amel konularını ele almadığına, uygulanabilir edep kuralları ve bu edep kurallarını istinbat etmeye imkân tanıyacak nazari prensipler içerdiğine delâlet eder. Örneğin Ahmed İbn Acibe (öl. 1224/1809) tarafından kaleme alınan el-Bahru'l-medid adlı işâri tefsirde, tasavvufî âdâb kurallarını âyetlere ircâ' etme refleksi göze çarpmaktadır. Özellikle adı geçen eserde istinbât edilen edep kurallarının azımsanamayacak yoğunlukta olması, âyetler ve tasavvufî âdâb kuralları arasındaki ilişkiyi müstakil bir eser bağlamında incelemeye imkân tanımaktadır. Makale, tasavvufî âdâb kurallarının referans noktalarını vahiyden istinbât etmenin imkânını örneklendirme amacını taşımaktadır. Edebe işaret eden yorumlar, metin analizi yöntemiyle incelenmiş, İbn Acibe'nin âyetlerle edep kuralları arasında kurduğu ilişkinin naslardan delillendirilebilir arka planı ve benzetme yönlerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Edep, İşâri Tefsir, *el-Bahru'l-medid*, Ahmed İbn Acibe.

* Bu çalışma Prof. Dr. Dilaver Selvi danışmanlığında 26.12.2018 tarihinde sunduğumuz "İşâri Tefsirlerde Tasavvufî Âdâb *el-Bahru'l-medid* Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

An Evaluation of the Possibility of Deducing the Rules of Sufism from *Ishari* Commentary: The Example of *al-Bahru'l-medîd*

Abstract

The duty of completing the good moral values of the Prophet was undertaken in the light of revelation. The article exemplifies this provision in the context of *ishari* exegesis and on the axis of mystical ethics. When Aisha was asked about the morality of the Prophet, she replied, "His morality was the Qur'an". Therefore, the verses contain not only the issues of belief and practice, but also the applicable rules of decency and the theoretical principles that will enable these rules to be drawn. In *al-Bahru'l-medîd* written by Ibn Acîbe (d. 1224/1809), there is a tendency to refer to mystical etiquette in verses. The considerable intensity of the rules of decency found in the aforementioned work makes it possible to examine the relationship between the verses and the rules of mystical etiquette in the context of an independent work. The article aims to exemplify the possibility of deriving the reference points of the rules of mystical etiquette from the revelation. The comments pointing to manners were examined by the method of text analysis, and attention was drawn to the provable background and analogy aspects of the relationship that Ibn Acîbe established between the verses and the rules of adab.

Keywords: Mysticism, Decency, *Ishari* Exegesis, *al-Bahru'l-medîd*, Ahmad İbn Ajiba.

تقييم لإمكانية استنباط قواعد الآداب الصوفية من التفسير الإشارية: مثال البحر المديد

المخلص

تم القيام بواجب استكمال المكارم الأخلاق للنبى في ضوء الوحي. تتناول المقالة تمثيل هذا الحكم في سياق تفسير الصوفي وعلى محور قواعد الآداب الصوفية. كما هو معروف، وعندما سئلت عائشة عن أخلاق الرسول أجابت: أخلاقها القرآن. يشير هذا الكلام إلى أن الآيات لا تتناول فقط قضايا العقيدة والأعمال، ولكنها تحتوي أيضاً على مبادئ نظرية تمكن باستنباط قواعد الحشمة والأدب المعمول بها. بالإضافة إلى هذه الجملة، في تفسير البحر المديد الذي كتبه أحمد بن عجيبة (ت 1809/1224)، يلفت إن الانعكاس في تطبيق قواعد الآداب الصوفية على الآيات مذهل. على وجه الخصوص، فإن الكثافة الكبيرة لقواعد الأدب الموجودة في العمل المذكور أعلاه تجعل من الممكن فحص العلاقة بين الآيات وقواعد الآداب الصوفية في سياق عمل مستقل. تحدف المقالة إلى توضيح إمكانية اشتقاق النقاط المرجعية لقواعد الآداب الصوفية من الوحي. تم فحص التعليقات التي تشير إلى الأخلاق من خلال أسلوب تحليل النص، ولفت الانتباه إلى الخلفية التي يمكن إثباتها وجوانب القياس للعلاقة التي أسسها ابن عجيبة بين الآيات وقواعد الأدب. الكلمات المفتاحية: التصوف، الأدب، التفسير الإشاري، البحر المديد، أحمد بن عجيبة.

Giriş

İslam tarihinde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini ve murâd-ı ilâhîyi anlama gâyesinin tezâhürü olarak, farklı metodları benimseyen muhtelif tefsir türleri teşekkül etmiştir. Kaynakları ve yöntemleri bakımından bir tasnife gidilecek olursa dirâyet, rivâyet, işâret, lügavî ve karma tefsirler bunların başlıcalarındandır.¹ İşârî tefsir âyetlerin; keşf, ilham ve ferâset nûru ile yorumlanması neticesinde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar meşruiyeti etrafında bazı tartışmalar cereyan etse², muhtelif tanımları yapılsa ve yapılan yorumun kabulü için bazı şartlar belirlense de³ neticede “Kur'ân bütünlüğünü ve sahîh sünneti esas alarak, aşırı te'villere kaçmadan, akla ve mantık kaidelerine de muhalefet etmeden, bazı işârî yorumlara gidilebileceği” ifade edilmiştir.⁴ Sûfiler kendi meslek ve metotlarına uygun olarak Kur'ân âyetlerinden birtakım anlamlar istinbât etmişler, zamanla bu istinbât faaliyeti işârî tefsir geleneğini oluşturmuştur.

İşârî tefsir tanımlarında, keşf ve ilhamın kaynaklığında ittifak edilmiş olup burada ferâset nûru da zikredilmiştir. Zira “Müminin ferâsetinden sakının, çünkü o Allah'ın nûru ile bakar” hadîsinde⁵ ferâset ile Allah'ın (cc) nûru arasında bir bağ olduğu ve bu bağın fevkalade bir anlayışa kapı araladığı görülmektedir. Dahası bu hadisin devamında وينطق وبتوفيق الله “... ve Allah'ın tevfiikiyle konuşur” ifadesinin varlığı tam da konuya mesned teşkil edebilecek türdendir. Çünkü bu hadis, hem hadis kitaplarımızın tefsir babında hem de “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّمُتَوَسِّمِينَ” âyeti⁶ bağlamında kaydedilmiştir. Âyette geçen *mütevessim* kelimesi, “bir şeyin alâmetlerine ve eserlerine bakarak tefekkür edip o şeyin delâlet ettiği

¹ Abdülhamit Birışık, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/290-294.

² Bahsi geçen tartışmalara sûfi perspektiften yaklaşan bir çalışma için bk. Kadir Özköse, “Tasavvuf Kültüründe Bâtın ve Bâtını/Ledünnî Bilgi Kavramlarının Referans Çerçevesi”, Kur'ân'ın Bâtını ve İşârî Yorumu, ed. Mustafa Öztürk (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018).

³ Konunun mahiyeti, meşruiyeti ve metodolojik çevresi doktora düzeyinde çalışılmış olup ilgili tez bilahare kisse-i tab'a bürünmüştür. Bahsi geçen çalışma için bk. Yunus Emre Gördük, Tarihî ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013).

⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 214.

⁵ Muhammed b. İshâ b. Sevre b. Musâ b. Dahhâk et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Tefsîru'l-Kurân”, 16.

⁶ el-Hicr, 15/75.

mânâyâ istidlâl eden kimse”⁷ anlamıyla, işâret edilen bağa ve iddia edilen görüşe destek verir mahiyettedir. Ayrıca Kuran’ın düşünme ameliyesine karşılık gelen tevessüm, tefekkür, tezekkür, te’akkul ve tedebbür gibi muhtelif kavramlar kullanması, metnin anlam katmanlarına sahip yapısına işâret etmektedir. Şu halde daha açık bir ifade ile *bakan* gözler, *Allah’ın (cc) nûru ile baktıklarında* illetin ardındaki hikmeti, zâhirin ardındaki bâtını,⁸ maddenin ötesindeki mânâyı, sathın altındaki derûnu *görebilme/anlayabilme* imkânını elde edebilirler. Mevlânâ (ö. 672/1273) her ne kadar konuyu işârî tefsir bağlamında ele almasa da “Allah’ın nûrundan herhangi bir şey bir sır saklı kalabilir mi?”⁹ sorusuyla ferâset nûru ile bakmanın fevkaledeliğini ifade etmektedir. Ayrıca *konusan* diller, *Allah’ın (cc) tevfiği ile konuştuklarında* sıra dışı ve metafizik yorumlamalarda bulunabilecektir. Ezcümle ferâset nûrundan kaynaklanan ince bakış, keskin görüş, derin anlayış ve ilahi tevfiikle konuşma da işârî tefsire kaynaklık eder.

Peki, kimler böyle bir yorum yapma yetkinliğine sahiptir? Âyet-i kerimede *tezkiyenin* talimden önce zikredilmesinden,¹⁰ vahyin ilkâsına hazırlık mahiyetinde gece namazı ve tilâvetin emredilmesinden¹¹ hareketle tezkiye-i kalp, tilâvet ve ibâdet, sûfî nass yorumculuğunun ön şartları olarak mütalaa edilebilir. Zira “sûfilere göre Kur’ân, kendini ancak yaşayanlara açan bir ilim deryası ve ilham kaynağıdır.”¹² Bu cümleden olmak üzere Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “*Ona ancak temiz olanlar dokunur.*”¹³ âyetindeki temizliği nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi; dokunmayı da vahyin sırlarına, hakikatlerine ve ince işâretlerine ulaşmak olarak yorumlar.¹⁴ Son tahlilde tezkiye, tilâvet, ibâdet ve *ilâhî tevfiğin* bir araya

⁷ Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, *Hülâsatü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 7/2765.

⁸ Zahir ve batın kavramları, hadis-i şeriflerde geçmekte olup işârî yorumun imkânını delillendirmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Konu hakkında müstakil bir çalışma için bk. Dilaver Selvi, “Her Âyetin Bir Zâhiri Bir Bâtını Vardır Hadisindeki Zâhir ve Bâtın Kavramları Üzerinde Değerlendirmeler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011).

⁹ Mevlana Celâleddin-i Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Sufi Kitap, 2019), 197.

¹⁰ İlgili ayetler için bk. el-Bakara, 2/151; el-Cuma, 62/2.

¹¹ el-Müzzemmil, 73/1-5

¹² Süleyman Derin, *Kuran-ı Kerim’de Seyr ü Sülûk -Ahmed İbn Acibe Tefsiri’nde-* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 13.

¹³ el-Vâkıa, 56/79.

¹⁴ Ahmed el-Haseni İbn Acibe, *el-Bahru’l-Medîd fî tefsiri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Ömer Ahmed er-Râvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999), 7/404; Kuşeyrî, tefsirinde yorum sahibini zikretmeksizin temizlikle, Kur’ânı anlamak arasında bir ilgi kurar. bk. Abdülkerim b. Hevâzin

gelmesiyle;¹⁵ keşif, ilham ve ferâset nûru kaynaklığında yapılan vahyi yorumlama faaliyeti, işârî tefsîr olarak adlandırılabilir.

İşârî yorum kimi ne kadar bağlar? Evvelce ifade edilmelidir ki tasavvuf literatüründe yer alan *keşfinde yanıldı* ifadesi, keşf ve keşf kaynaklığında ortaya atılan yorumların mutlak ve yegâne olmadığını, sûfilerin böyle düşünmediklerini gösteren delildir. Ayrıca Kuşeyrî'nin eserinin adında işâret kelimesine yaptığı atıf, İbn Acîbe'nin sûfi muhayyilenin ürünü olan yorumlarını, *işâret* başlığında zikretmesi de bu görüşü destekleyen argümanlar olarak mütalaa edilebilir. Özellikle İbn Acîbe, eserini tasavvuf yoluna muhabbeti ve sülûku olanlar için yazdığını açıkça ifade ederek, serdettiği görüşlerin umumu bağlayıcılığı olmadığını da netleştirmiş olur. Ayrıca o, yaptığı her yorumun sonunda "En doğrusunu Allah (cc) bilir" demek suretiyle yanılabilir olduğunu, yaptığı yoruma mutlaklık ve kesin doğruluk atfetmediğini zımnen ifade eder.

İşârî tefsir geleneğinin 18. yüzyıl Afrika'sındaki temsilcilerinden biri olan Faslı Şâzelî şeyhi Ahmed İbn Acîbe (ö. 1224/1809), telif ettiği *el-Bahru'l-medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*¹⁶ adlı eseri ile geleneğe yeni bir soluk kazandırmıştır.¹⁷ Bu tefsir, bazı yönlerden önceki işârî tefsirlerden farklılık arz etmekte olup¹⁸ özellikle tasavvufî âdâp kurallarını âyetlerin *işâret*lerinden elde etmesi, makalenin merkez noktasını teşkil etmektedir. Elbette İbn Acîbe'den önce de âyetlerle tasavvuf adabı arasında ilgi kuran sûfi müellifler olmuştur. *Bahru'l-Medîd*'in farkı hem sûfi nas yorumculuğu ile bütün âyetleri yorumlaması hem de tasavvuf adabı kabilinden serdedilen bütün kuralları âyetlerin işâretlerinden istinbât edebilmesidir. Tasavvuf tarihinde birçok âdâp kitabı yazıldığı gibi birçok da işârî tefsir kaleme alınmıştır. Fakat Kur'ân âyetlerinin her birini baştan sona sûfi nass yorumculuğu bağlamında ele alan ve tasavvufî âdâp kurallarına yoğun bir şekilde dikkat çeken disiplinlerarası başka bir eser

Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî el-müsemmâ Letâifü'l-işârât*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 3/285.

¹⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalim Mahmud (Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Hadis, 1960), 147-148.

¹⁶ Eser, Prof. Dr. Dilaver Selvi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Ahmed el-Hasenî İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2016).

¹⁷ İlgili eseri sûfi yorum bağlamında inceleyen müstakil bir çalışma için bk. Mahmut Ay, *Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu –İbn Acîbe Örneği-* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2016).

¹⁸ İbn Acîbe'nin tefsir yöntemi ve eserinin farklı kılan hususlar için bk. Dilaver Selvi, "Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 261-282.

bilinmemektedir. Ayrıca tasavvuf akademisinde de özellikle âyetlerle tasavvufî âdâp ilişkisine odaklanan müstakil bir çalışma kaleme alınmamıştır.

Hz. Aişe'nin "O'nun (s.a.v) ahlâkı Kur'ân'dı"¹⁹ şeklindeki beyânı, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatında uyguladığı ahlâk kuralları ile âyetler arasındaki temsil-tebliğ ilişkisini gözler önüne sermektedir. Edep ise ahlâk kavramının şemsiyesi altında yer alan daha incelikli ve daha nitelikli davranışlar bütünü olarak görülebilir. Özellikle sûfî gelenek söz konusu olduğunda ahlâk kavramı yerini edebe bırakmaktadır. Toplumsal ilişkileri tesis eden muâşeret kuralları sûfî gelenekte edep kavramı ile karşılanmış, konuyu sûfî gelenek ve muayyen tarikatlar özelinde ele alan müstakil eserler telif edilmiştir. İbn Acîbe ise hem bahsi geçen telif geleneğinin hem de işârî tefsir telifâtının güzide bir örneği ile âyetler ve tasavvufî âdâp kuralları arasında bir bağ kurmuştur.

Ahmed İbn Acîbe, edep kurallarını belli bir tasnif ve tertiple ele almamıştır. O eserin olağan akışı içerisinde âyetlere, âyetlerin tefsirlerine ve son olarak âyetlerin işâretlerine yer vermiştir. Âyetlerin işâretleri başlığında, özellikle sosyal ilişkileri ve insanlar arası münasebetleri ele alan muamelat âyetlerinden hareketle birtakım tasavvufî âdâp kuralları istinbât etmiştir. Makalenin başlıkları müridin riâyet etmesi gereken genel edep kuralları, tekke adabı, davet adabı ve müridin sair insanlarla ilişkisini dizayn eden kaideler bağlamında belirlenmiştir. İbn Acîbe'nin âyetlerin işâretlerinden istinbât ettiği her bir edep kuralının kaydedilmesi, makalenin sınırlarını aşacak olmakla birlikte çalışmanın amacı da zaten bu değildir. Özellikle her başlıktan bir veya birkaç örnek, naslarla *delillendirilebilir arka planına* ve istinbâta imkân tanıyan *benzetme yönüne* dikkat çekilerek ele alınacaktır. Genellikle edep kuralının istinbât edildiği âyet metni, İbn Acîbe'nin konuya taalluk eden yorumu ve bu yorumun tahlilî şeklinde bir tertip takip edilecektir.

1. İnsanların Sâlih Amellerini Tenkit Etmemek - Güzel Bakmak

¹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 5/163.

“Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla verenlere hem de verecek fazla bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah rezil edecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır.”²⁰

Münafıklar, kalplerindeki nifakın bir tezahürü olarak çok sadaka verenleri riya ile az sadaka verenleri cimrilikle itham edip alaya almışlardır.²¹ Nüzûl sebebi malum bu âyetin işâretlerinde İbn Acîbe, müminlerin ve müridlerin de benzer hatalara düşebileceğini düşünmüştür. Hz. Peygamber’in (s.a.v) nefsi ile bir an bile baş başa kalmak istememesi,²² Hz. Yusuf’un “*Ben nefsimi temize çıkaramam*”²³ ifadesi ve hadislerde sıkça yer alan ve kalbin sebatını isteyen dualar birlikte mütalaa edildiğinde İbn Acîbe’nin taşıdığı kaygı anlaşılır hale gelecektir. O, bu kaygıdan hareketle müminlerin işlerini ve hallerini değerlendirmek için terazi kuranların ilâhî rahmetten mahrum kalacaklarını söyler.²⁴ Bu yaklaşımını destekleyecek rivâyet ise yine hadislerde yer almaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) “Bir kişi, ‘İnsanlar helak oldular’ dediğinde, onların en helak olanı kendisidir.”²⁵ buyurmaktadır. Neticede insanların özellikle inançlarına dair çıkarımlarda bulunmak gaybı taşlamak kabilinden bir iş olmakla kerih görülmüştür. Aynı şekilde kendisi sâlih amel işlediği için şeytanın iğvası ile insanların amellerini değerlendirmeye teşebbüs tehlikesi de söz konusudur. İbn Acîbe bu örnekten de anlaşılacağı üzere Kur’ân’ın kâfirler ve münafıklar bağlamında dile getirdiği uyarıların müminler için de geçerli olduğunu düşünmektedir. Çünkü ölüm gelene kadar kişinin iman ve küfür arasında geçiş yapması yahut imanlı olduğu halde kâfirlerin ve münafıkların işlediği amelleri işleme, söylediği sözleri söyleme tehlikesi her mümin için daima vardır. Neticede İbn Acîbe’nin de idealize ettiği üzere sûfiler; vahyin sarâhaten, delâleten ve işâreten konu edindiği güzellikleri yaşamaya, tavsiyelerine uymaya, kerih gördüğü şeylerden uzak durmaya, kafirlere hitap eden âyetlerden bile kendilerine pay çıkarmaya çalışan bir titizliktedirler (titizlikte olmalıdırlar). Allah’ın (cc) tenkit ettiği insanlara benzemekten sakınmak, bu titizliğin bir tezahürü ve güzel edebin gereğidir.

²⁰ et-Tevbe, 9/79.

²¹ Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 1/468-470.

²² Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebi Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Edep”, 110.

²³ Yûsuf, 12/53.

²⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 3/102-103.

²⁵ Müslim, *Birr*, 139; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 85.

İbn Acîbe, mezkûr tehlikeden korunma yöntemi olarak *güzel bakmaktan* söz eder. “*Birbirinizi ayıplamayın. Birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.*”²⁶ âyetinin işâretlerinde insanların, yaratıcılarına nispetle hürmete layık olduklarını söyler.²⁷ Çünkü kişinin müşrik, kâfir, münafık veya fâsık olması kulluk sıfatını iptal etmemektedir. Zira Allah (cc) Hayy ve Rezzak gibi sıfatları ile her kula tecellî eder. Mürid, bu ve benzeri esmânın tecelligahı olması hasebiyle kullara kem nazarla değil cem nazarıyla bakar. Cem nazarı ile bakan, tevhid-i ef’âl zevkini tadar ve bütün kulları Allah’ın (cc) taht-ı tasarrufunda görür. İşte bu nazara ve nazariyeye sahip olan kimseler, insanların inançlarını sorgulama teşebbüsünde bulunmayacak, müminlerin sâlih amel ve ibâdetlerini yargılamayacaklardır. İbn Acîbe’ye göre kimliği, yaşama biçimi, değer yargıları ne olursa olsun her bir insana adalet ve merhametle yaklaşmak, marifete ulaştırıcı vesilelerden biridir.²⁸ Bu düşünce Mevlânâ’da “kimseyle savaşıma yok, gül bahçesi gibi hoşum ben”²⁹ ifadeleriyle dile gelen yaklaşımın İbn Acîbe’deki bir tezahürü gibidir. İlk âyette münafıkları uyaran mesajı müminlere de ileten İbn Acîbe burada ise müminlere hitap eden âyetin kapsamını genişletmekte ve bütün insanları ilgili uyarının şemsiyesi altına dâhil etmektedir.

2. Mâlâyânîyi Terk Etmek

“Müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşû içindedirler. Onlar faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler.”³⁰

Kur’ân-ı Kerim’in kurtuluşa eren müminlerin vasıflarını anlatırken, namazda huşunun hemen akabinde *boş şeylerden yüz çevirmeyi* ikinci sırada; yani zekat, namusu korumak, emanetlere ve ahidlere riâyet, namazda devamlılık gibi hususların öncesinde zikretmesi dikkat çekicidir. İbn Acîbe bu âyetin işâreti bağlamında peygamberlerin kavimlerine ilk emirlerinin alışkanlıklarını terk olduğundan söz eder. Talim ve terbiye konuları sebebiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v) görevlerine veraset ettikleri düşünülen meşâyih da bu görevin icrâsında yine nebevî yönetime başvurumaktadırlar. Dolayısıyla mürşid-i kâmillerin, müridlerine ilk

²⁶ el-Hucurât, 49/11.

²⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 7/169.

²⁸ Ahmed el-Haseni İbn Acîbe, *el-Fütühâtü’l-İlâhiyye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1971), 184.

²⁹ Celâleddin-i Rûmî Mevlânâ, *Mesnevi-i Şerif*, çev. Süleyman Nahîfî (İstanbul: Timaş, 2014), 149.

³⁰ el-Mü’minün, 23/1-3.

telkinleri kötü ve boş işleri terk etme yönündedir. Ancak böyle bir vazgeçişin akabinde iyi ve faydalı işlere yöneliş gerçekleşebilir.³¹ Konunun bir önceki başlıkla irtibatlı olduğu noktalardan birisi de insanları inanç, amel ve ahlâk noktasından değerlendirmenin mâlâyânî kabilinden mütalaa edilmesidir.

Boş söz bağlamında ele alınacak bir diğer âyette ise *Ashâb-ı Kehf* sayısına dair cereyan eden bir tartışmanın akabinde nazil olmuştur. Âyet Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashâbının şahsında bütün inananları şöyle uyarmaktadır: “*Sana açıklananın dışında münakaşaya girme!*”³² Bağlamından da anlaşıldığı üzere gayb hakkında ve tahminler ekseninde yapılan tartışmalar yasaklanmaktadır. Zira Müslümanlar kendilerine açıklanan bilgi dışında herhangi bir konuda münakaşaya girmemelidir. Çünkü *Ashâb-ı Kehf* kaç kişi olduğunun murâd-ı ilâhî ve verilecek mesaj bağlamında çok bir değeri yoktur. Bilakis aslanan onların inandıkları değer uğruna verdikleri mücadele, ödedikleri bedeldir. Dolayısıyla bilgiye dayanmayan, gayba uzanan, sonunda dünyaya ve âhirete dair fayda zuhûr etmeyecek bir tartışma faydasız iş ve boş sözdür. İbn Acibe, İbn Mes‘ûd’un “Ben, bir müminin dünyası veya âhiretine yarayan bir iş yapmadan öylece boş oturmasını hoş görmem” ifadesini “*Bir işi bitirince hemen başka bir işe koyul*”³³ âyetinin işaretlerinde derç eder. Buna göre âyetin emrine uyan kimse; mâlâyânî, faydasız iş ve boş sözlerle meşgul olup vaktini zayi etmeyecektir. Netice-i kelâm, başta zikredilen âyetteki *lağv*, hadisteki *mâlâyânî* ile şöyle tefsir edilmiştir: “Kişinin kendini ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi İslam’ının güzelliğindedir.”³⁴ İbn Acibe’ye göre mâlâyânî ile meşgul olmak kadar, boş ve mâlâyânî işlerin işlendiği yerleri terk etmek de kemâl alametidir.³⁵

3. Manevî Hali Gizlemek

“*Görünen kısımlar müstesnâ, zinetlerini göstermesinler.*”³⁶

İbn Acibe, tesettürle ilgili âyetin işârî yorumunda fitne tehlikesini merkeze alan birtakım yorumlarda bulunur. Buna göre mânevî haller, sûfî

³¹ İbn Acibe, *el-Bahru'l-Medîd*, 3/407.

³² el-Kehf, 18/22.

³³ el-İnşirâh, 94/8.

³⁴ Tirmizî, “Zühd”, 11.

³⁵ İbn Acibe, *el-Bahru'l-Medîd*, 5/151.

³⁶ en-Nûr, 24/37.

mahremiyet kurallarına göre iç âlemin sadece ehil olanlara açılacak zinetleridir. Buna mukabil *âyetin istisna tuttuğu şey* ise sâlikin elinde olmadan, gayr-ı ihtiyari kendinden zuhûr eden hallerdir.³⁷ Dolayısıyla nasıl ki zâhirî zinet, ancak kişinin kendisine ve nikâh akdi ile bağlı olduğu eşine izhar edilebiliyorsa mânevî zinetler de ancak sâlike ve intisap akdi ile bağlı olduğu mürşidine açıklanabilir. Hatta Abdulkâdir-i Geylânî (ö. 561/ 1165) müridin kendisine sorulmadıkça, yaşadığı halleri şeyhine bile anlatmasını edepsizlik addeder.³⁸

İbn Acîbe'nin âyetin zâhirî anlamı ile işârî yorumu arasında ortaklık teşkil eden hareket noktası fitne tehlikesidir. Zira gerek zâhirî gerek bâtinî olsun, ifşâ edilmemesi gereken zinetlerin açığa vurulması, şahit olanlara zararlıdır. Özellikle bâtinî zinetlerin, yani manevî hallerin ifşâsından doğacak fitne, zâhiri fitneden daha büyüktür. Çünkü insanların mistik-metafizik meselelere olan ilgilerinden dolayı bâtına dair hallerin ifşâsı bir kişi ile sınırlı kalmaz, daha büyük kitlelere ulaşır. Neticede temel İslami bilgilere sahip olmayan, tasavvuf mesleğinin kendi iç dinamiklerini bilmeyen ve sûfilerle tecrübe benzerliğine sahip olmayan sıradan insanların işittikleri bu tarz fevkalade, idraki zor meselelerle muhatap olması; dinin ruhânî-derûnî doğasını ve tasavvuf mesleğini inkâra sebep olabilecektir. Çünkü insanlar, âriflerin ve mürşid-i kâmillerin yaşadıkları manevî tecrübe ve sahip oldukları hakikat ilmi hakkında farklı görüşler benimsemişlerdir.³⁹ Mûcize ile desteklenen ve vahiy gibi eşsiz bir mesajla insanlara seslenen Efendimiz (s.a.v) bile şâir, kâhin ve sihirbaz olmakla itham edilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla vayh de şîir, sihir ürünü, kâhin sözü olarak yaftalanmıştır. Vahyin mucizevi doğasını kısmen kendinde taşıyan keramet meselesi ve sûfilerin kendilerine mahsus bilgi edinme yöntemleri olan keşf ve ilham, sair insanların gündemlerini en çok meşgul eden konulardandır. Sûfî taifenin uyguladıkları programların, söyledikleri sözlerin, yaşadıkları hallerin bilgisizce tenkit edilmesi neticesinde onlar hakkında da benzer şeyler söylenmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durum onların Efendimiz'e (s.a.v) olan manevî verâsetlerinin doğal bir çıktısı olarak mütalaa edilebilir. Fakat özellikle insanların bahsi geçen olumsuz durumlardan ve idrak edemeyecekleri hallerin yıpratıcı

³⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 5/70.

³⁸ Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih el-Geylânî, *Âdâb Kitabı*, çev. Osman Güman (İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2017), 33.

³⁹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 8/216.

⁴⁰ el-Hâkka, 69/40-42.

etkisinden korunabilmesi için bâtinî zinetlerin gizlenmesi gerekir. Genelde sûfilere göre özelde ise Şeyh Bûzîdî (ö. 1229/1814) ve halifesi İbn Acîbe'ye göre hakikatleri gizlemek,⁴¹ manevî halleri fâş etmemek, sûfi düşüncenin nazik meselelerini herkesle paylaşmamak ve onları ehli olmayanla konuşmamak, tasavvuf edebinden sayılmaktadır. Nitekim sûfilerin sembolik dil ve istilâh kullanma sebeplerinden biri de hakikatleri ehil olmayandan gizlemek, sırları ifşâdan ve insanları fitneden korumaktır. Hatta bu gayenin; ilk tasavvuf klasiklerinin telif edilme sebeplerinden olması,⁴² konunun ehemmiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4. Tekke Âdâbı

İbn Acîbe'nin âyetlerin işaretlerinden hareketle tespit ettiği edep kurallarının en yoğun olarak görüldüğü konulardan biri tekke âdâbıdır. İlgili yorumlar, daha çok mescitleri ve kutsal mekanları konu edinen âyetler bağlamında dile gelmiştir. Yani tekke âdâbına dair tespitlerin mescit âyetlerinden çıkarılması tekke ve mescit arasındaki fonksiyonel benzerlik bağlamında gündeme gelmektedir. Aslında bu bağ, İbn Acîbe'nin kendi çıkarımından ziyâde mescitleri, *Allah adının anıldığı yerler* olarak tavsif eden âyetlerin⁴³ delâletiyle kurulabilecektir. Tekkelerin bütün yönleriyle mescitlerle aynileştirilmesi söz konusu olmadığı gibi aradaki benzerliğin göz ardı edilmesi de mümkün değildir. İbn Acîbe, bu benzerlikten hareketle tekke âdâbına dair birçok hususu, âyetlerin işaretlerinden çıkarabilmiştir. Fakat burada iki örnekle iktifa edilecektir.

*“Hıtta (bizi bağışla) deyin ve kapısından secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım.”*⁴⁴

Kudüs'e giriş edebini ifade eden âyet, tevâzu ve hürmeti salık vermektedir. Söz konusu edebin niyet, söz ve fiilden oluşan üçayağı vardır:

⁴¹ İbn Acîbe, bu konuda şeyhi Bûzîdî ile aynı kanaate sahiptir. Şeyh Bûzîdî'nin konu hakkında mütalaaları için bk. Muhammed bin Ahmed Bûzîdî, *el-Âdâbü'l-merdiyye li sâliki tariki's-süfyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 9.

⁴² Kuşeyrî'nin istilâh kullanımı ve eserini telif gayesine dair mütalaaları için bk. Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 8-9; Kelâbâzî'nin istilâh kullanımının önemi ve metinde bahsi geçen tehlikelere dair mütalaaları için bk. Muhammed b. İshak Buhârî Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 102.

⁴³ el-Bakara, 2/114; el-Hac, 22/40.

⁴⁴ el-A'râf, 7/171.

Bağışlanma niyeti, bağışlanma talebinin dile getirilmesi ve hürmetle girmek. Özellikle âyetin sonunda yer alan bağışlanma vaadi, anlaşıldığı üzere edep şartıyla kayıtlanmıştır. Dolayısıyla edebî dindarlık tecrübesi ve manevî nimetlere erişme noktasındaki önemi açıktır. Tekkelere girerken de mezkûr üç unsurun ikâme edilmesi müridin ve tekkeleri değerli görenlerin edebindedir. Nitekim İbn Acîbe “Hemen ayakkabılarını çıkar, şüphe yok ki sen kutsal vadi Tuvâ’dasın.”⁴⁵ âyetinin işâretlerinde tekkelere atfettiği kutsallığı belirginleştirir. Ona göre bu âyetin muhtevâsından ve mesajından istinbât edilebilecek üç edep kuralı şunlardır:

1. Terbiyeye ehil şeyh ve müridlerin huzuruna ayakkabı ile girmenin kerâheti.
2. Mescitlere ve tekkelere girerken temiz de olsa ayakkabıları çıkarmanın gerekliliği.
3. İki ayakkabının iki âlem (dünya-âhîret) şeklinde yorumlanmasından hareketle tekkelere ve müridleri ziyarete dünya menfaati, cehennem korkusu ve cennet ümidinden âzâde olarak yalnızca Allah (cc) rızâsı için varılması.⁴⁶

Tekkede riâyet edilmesi gereken bir diğer edep kuralı da “İnkâr edenler ‘Bu Kur’ân’ı dinlemeyin, o okunurken gürültü yapın, belki duyulmasını engellersiniz’ dediler.”⁴⁷ âyetinden çıkarılmıştır. Başta ifade edilen müşrik veya kafirleri uyaran hitaplardan müminlere pay çıkarılması durumu burada daha da özelleşmekte ve tekkeye gelen sâliklere seslenmektedir. Elbette müridin zikir ve irşâd meclislerinde icrâ edilen faaliyetin önüne geçecek şekilde kasıtlı eylem ve söylemlerde bulunması düşünülemez. Fakat gaflet ve nisyan ile bahsi geçen hataya düşmesi ve sair insanları olumsuz etkilemesi muhtemeldir. Dolayısıyla mürid, münkirlerin kasten yaptıkları fiilleri kasıt olmaksızın işlemekten sakındırılır.⁴⁸ Zira böyle bir durumda, mecliste bulunan sâliklerin verilen mesajlardan müstefid, zikrin sebep olacağı mânevî hallerden müfeyyez olmaları zorlaşacaktır. Zaten

⁴⁵ Tâhâ, 20/12.

⁴⁶ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 4/264-268.

⁴⁷ el-Fussilet, 41/26.

⁴⁸ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 6/342.

tekkelerde sükût üzere bulunmak, sūfî taifenin önemseddiği bir edep kuralı olarak kaydedilmiştir.⁴⁹

5. Davet Âdabı

“İçinizden hayra çağırın, iyiliği emreden, kötülüğü nehyeden bir grup olsun.”⁵⁰ âyetinin Müslümanlara yüklediği *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker* vazifesi sūfîlerce önemsenmiş ve benimsenmiştir. Özellikle İbn Acîbe tasavvuf yoluna yeni sülûk etmiş kimselere nasihatte bulunmanın sūfî edebinden olduğunu söyler.⁵¹ Fakat sūfîler, sadece sūfîleri muhatap alarak kendi davet alanlarını sınırlandırmazlar. Zira İmâm-ı Gazzâlî (ö. 505/1111) kötülükten menedilen kimse için men edilen şeyin münkerattan olması halinde men vazifesinin gerekli olduğunu ifade ederek, herhangi bir sınırlandırmanın söz konusu olamayacağını belirtir.⁵²

İbn Acîbe, Hz. İbrahim'in babasına olan tevhid davetini sūfîler için nazârî ilkeler barındıran örnek bir hadise olarak görür.

“Babasına dedi ki: “Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım, doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi, öyle ise bana uy ki seni doğru yola ulaştırayım. Babacığım, şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan Rahmân olan Allah'a asi olmuştur. Babacığım, sana Rahmân'dan bir azabın dokunmasından ve senin şeytanla dost olmandan korkuyorum.”⁵³

Buna göre davetin başarıya ulaşması için beş temel ilke şöyledir: Güzel hitap, akla hitap, gönle hitap, muhataba merhamet ve yumuşak ifade.⁵⁴

1. Güzel hitap, Hz. İbrahim'in müşrik olmasına rağmen babası Âzer'e *babacığım* şeklinde seslenmesidir.⁵⁵ Bu durum, muhatabın kimliği, din veya tasavvufla olan/olmayan bağına bakmaksızın güzel hitabı

⁴⁹ Ebu'n-Necîb Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn Yol Ahlâkı*, çev. Süleyman Gökbulut (İstanbul: Büyüyen Ay, 2014), 143.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/104.

⁵¹ İbn Acîbe, *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye*, 175.

⁵² Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 2/804.

⁵³ Meryem, 19/42-45.

⁵⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 4/224-226.

⁵⁵ Kur'an'da benzer birçok hitabı bulmak mümkündür. Nuh (as) inkârcı oğluna “Yavrucuğum” diye seslenirken Lokman (as) oğluna tavsiyelerine “Yavrucuğum” hitabıyla başlar ve bu hitabını üç defa yineler. Harun (as), Mûsâ (as) Tur dağından öfke ile dönünce ona “Ey annemin oğlu” diye seslenir. Bütün bu hitaplar iyi niyetin göstergesi ve merhamet uyandıracak ifadelerdir. İlgili âyetler için bk. Hûd, 11/42; Lokmân, 31/13-16; Tâhâ, 20/94.

salık vermektedir. İbn Acîbe'ye göre muhatabın gönlünü incitecek her türlü söz ve hitap, sûfî edebîn dışında görülmüştür.⁵⁶

2. Akla hitap, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v) örneğinde olduğu gibi⁵⁷ muhatabı düşünmeye sevk edecek sorularla tebliği sürdürmektir. Böylelikle muhatap, kendisine dışarıdan ve doğrudan yöneltilen bir telkinle değil, içeriden ve içselleştirilen bir aydınlanma ile davete icâbet edebilecektir. Bununla mücerred olarak aklın yeterli ve erdirici olduğu kastedilmemektedir. Bilakis akla hitap etmeksizin gönle yapılacak güzel hitabın tesirsiz ve yetersiz kalacağı ifade edilmektedir. Yani başarılı bir davet için mezkûr unsurların birlikteliği gereklidir.

3. Gönle hitap ise tebliğe konu olan meselede de muhatabı incitecek ifadelerde bulunmamaktadır. Hz. İbrâhîm "*Sana gelmeyen bir ilim bana geldi.*" diyerek babasının cehaletini değil, kendi ilmini öne çıkarması bunun incelikli bir örneğidir. Gönle hitap, davetçi ile davet edilen arasında muhabbet bağı kurmaya vesile olacak, gözü kör ve kulağı sağır eden önyargıların aşılmasını beraberinde getirecektir.

4. Merhamet, Hz. İbrâhîm'in babasına "*Sana bir azabın dokunmasından korkuyorum.*" sözünde kendini gösterir. Böylelikle o, azabın dokunmasını kesin bir bilgi olarak değil ihtimal olarak dillendirmiştir. Bu hitap ile babasını azaptan sakındırmış olmakla birlikte, olası bir azabın, babasına duyduğu merhametin neticesi olarak kendisini üzeceğini de zımnen ifade etmiştir. Hz. İbrahim Rahmân ismini kullanarak kendi merhameti ile birlikte Allah'ın (cc) bağışlayıcılığına da atıfta bulunmaktadır.

5. Yumuşak söz de yine bu hitabın satır arasında mevcuttur. Bu konudaki spesifik örneklerden biri Cenâb-ı Allah'ın ilahlık davasında bulunan Firavun'a gönderdiği ulu'l-azm peygamberlere "*Ona yumuşak söz söyleyin, umulur ki öğüt alır veya korkar.*"⁵⁸ emridir. İbn Acîbe'ye göre, mezkûr âyet, din adına davette bulunanlara usûl öğretmektedir.⁵⁹ Davetçinin, kendini Hz. Mûsâ'dan üstün, muhatabını Firavun'dan aşağı görmesi halinde "*Yumuşak söz söyle!*" hükmü değişebilir. Ancak Firavun'dan daha aşağısı ile muhatap olma ihtimalinin zayıflığı ile bir

⁵⁶ İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, 178.

⁵⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v) en sık kullandığı davet metodlarından biri soru sormaktır. Konu hakkında mütalaa ve örnekler için bk. Abdulfettâh Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim ve esâlibihi fi't-ta'lim* (Halep: Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1996), 92-99.

⁵⁸ Tâhâ, 20/44.

⁵⁹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 4/158-159.

müminin peygamberden üstün olmasının imkânsızlığı bir arada düşünülürse, davetçinin her hâlükârda yumuşak söz söylemesinin gerekliliği ortaya çıkar.

6. Münkir ve Münafıklara Karşı Edep

Öncelikle ifade edilmelidir ki İbn Acîbe'ye göre tasavvuf münkiri, ihsânı ve terbiye yolunu inkâr eden karşıt görüşlü insanlardır.⁶⁰ Tarih boyunca nebiler ve vahiy kaynaklı mesajları nasıl inkâr edildiyse, veliler ve ilham kaynaklı sözleri de öyle inkâr edilmiştir.⁶¹ Hatta o bu konudaki görüşünde öyle nettir ki şu ifadeleri dillendirmekten geri durmaz: "İnsanların kendisine hürmet ve tazimde ittifak ettiği bir veli görürsen bil ki o ya noksan birisidir ya da Allah hakkında cahildir."⁶² Dolayısıyla İbn Acîbe konu hakkındaki edep kurallarını, inananların dini inkâr eden gruplarla olan ilişkilerini tesis eden âyetlerden istinbât etmektedir. İstinbata imkân tanıyan vech-i şebeh, inkâr edenin kimliği veya neyi inkâr ettiği değil yalnızca inkârdır.

İbn Acîbe'ye göre mürid, elinden geldiğinde tasavvuf karşıtları ile dostluk kurmamalıdır. Zira böyle bir dostluk müridi, gaflet ve isyana sevk etme,⁶³ taat ve seyrinden alıkoyma tehlikesi barındırır. Nitekim bütün dostlukların biteceği, hatta düşmanlığa döneceği mahşer gününde sadece muttakilerin dostlukları kendilerine fayda verecektir.⁶⁴ Dolayısıyla takvayı talep edenlerin takvayı ihmal edenlerle dostluk kurmaması aslında yalnızca sûfî muhayyilenin değil Kur'an'ın bizzat kendi önerisidir. Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1168), kişinin inanç ve mesleğine muhalif kimse ile dostluk edemeyeceğini söyler. Hz. Nuh'un inkârcı oğlunun aileden sayılmamasını⁶⁵ da buna delil getirir.⁶⁶

İbn Acîbe'nin bu bağlamda dikkat çektiği bir husus tasavvuf inkârcılarından sâdır olabilecek düşmanca tavırlardır. Böyle kimselere edep dairesinde verilecek en güzel mücadele; onları gönülden ve gündemden uzak tutup mürişidin muhabbeti ile meşgul olmak, yolun

⁶⁰ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/111.

⁶¹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 3/208.

⁶² İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/251.

⁶³ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 7/351.

⁶⁴ *ez-Zuhruf*, 43/67.

⁶⁵ *Hüd*, 11/45.

⁶⁶ Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn Yol Ahlakı*, 93.

gereklerine sıkı sıkıya sarılmaktır. İbn Acîbe, Şeyh Ali Cemel'in bu konudaki şu sözünü aktararak görüşünü belirginleştirir: "Düşmâna karşı yapılacak gerçek düşmanlık, dostun muhabbetiyle meşgul olmaktır. Sen sevmediğin kimsenin düşmanlığı ile uğraşırsan, sevgilinin muhabbetini kaybedersin. Böylece düşmanın hedefine ulaşmış olur."⁶⁷ Dolayısıyla tasavvuf inkârcıları sûfilere düşmanlık etse de sûfiler onlara düşmanlık etmemelidir. Anlaşılacağı üzere İbn Acîbe'nin bu yaklaşımı sadece sûfilerin değil aynı zamanda tasavvuf inkârcılarının da faydasınadır. Ona göre sûfilerin manevîyat adına elde ettikleri mertebe ve makamlar, bütün insanlara gösterdikleri hürmetten doğmaktadır.⁶⁸ Yani dünya görüşleri, dini temayülleri, meslekleri, meşrepleri ne olursa olsun sûfilerin edepsizlik edeceği bir zümre yoktur. Sûfilerin insanlarla muamelesinde muhatabın kimliği belirleyici değildir. İnsanlar, sûfilere yalnızca selâm ve duâ iştirler.⁶⁹ İbn Acîbe'nin bu yaklaşımı ve müride telkin ettiği edep ilkeleri, sosyal barış ve uzlaşmaya hizmet etmekte; tasavvufun reddedilmesini, reddedenlerin şahsiyetlerine taarruzda bulunmayı gerektirecek bir iş olarak görmemektedir.

Tasavvuf münafığı, sûfi mesleğini inkâr ettiği halde, herhangi bir maksat veya menfaat beklentisi ile sûfilerden görünenleri ifade eder. Dolayısıyla bu grup inkârcılardan daha aşağı bir zümreyi teşkil etmektedir. Çünkü hem inkârcıdır, hem de inkârını inkâr ederek kimliğini gizlemektedir.

*"Münafıklar, kendileri hakkında kalplerindeki ortaya çıkaracak bir sürenin indirilmesinden endişe ederler."*⁷⁰

Peki, nifak bir tür kalp hastalığı olduğuna göre sûfiler ve müridler, tasavvuf münafıklarını bilebilecekler midir? Müspet bir cevap ihtimalinde böyle bir bilgi objektif ve bağlayıcı mıdır? Meselenin ayrı bir başlıkta mütâlaa edilmesinin önemi de tam olarak bu sorulara verilecek menfi cevapta gizlidir.

Bilindiği üzere İslam hukûkunda devletin otoritesi altında yaşayan gayr-ı müslimler için zimmî hukuku ve devletin sınırlarına girenler içinse müste'men hukuku vardır. Buna mukâbil gerek Hz. Peygamber'in (s.a.v)

⁶⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/196.

⁶⁸ İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, 175.

⁶⁹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 7/291-292.

⁷⁰ et-Tevbe, 9/64.

hayatında gerekse hukuk kuralları arasında münafıklarla ilişkileri tesis eden, umumu bağlayıcı bir kaide söz konusu olmamıştır. Bu durum sûfi düşüncede de makes bulmuş, nifakından şüphe edilen kimselerle olan münasebet, mezkûr bilinmezlikten dolayı ihtiyat ilkesi ile kayıtlanmıştır. Daha açık ifade ile Hz. Peygamber'e (s.a.v) telkin edilen "*Onlar Allah'ın, kalplerindeki bildiği kimselerdir. Onlardan yüz çevir, kendilerine öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında tesirli söz söyle.*"⁷¹ tavsiyesi mürid ve sûfilerin, nifaklarından şüphe ettikleri kimselerle münasebetini belirleyicidir. Ayrıca müridler, bu konuda tabi oldukları mürşid-i kâmillerin ahlâkıyla ahlâklanmalıdırlar. Zira veliler, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v) gibi ilâhî rahmet sahibi oldukları ve O'nu (s.a.v) örnek aldıkları için bilseler de münafıkların kimliklerini ifşâ etmemişler ve onların hallerini yüzlerine vurmamışlardır.⁷²

7. Avâma Karşı Edep

İbn Acîbe'ye göre avâm, terbiye yoluna intisabı olmayan kimsedir. Biraz daha genişletilecek olursa avâm tasavvufla, tekke ile mürşid ve sâliklerle olumlu veya olumsuz ilişkisi olmayan insan/insanlar topluluğu olarak karşımıza çıkacaktır. İbn Acîbe'nin bu konuda dile getirdiği birçok işârî yorum söz konusu olmakla birlikte bazıları seçilerek gündem edilecektir.

*"Ey iman edenler, birbirinizi bırakıp da sizden olmayanları sırdaş edinmeyin."*⁷³

Bahru'l-Medîd'de edep kurallarını konu edinen yorumların hemen tamamında müminlere seslenen âyetler müridlere özgülenererek ele alınmıştır. Burada da İbn Acîbe ilgili yaklaşımın bir örneği olarak mürid-avâm ayırımına gitmektedir. İbn Acîbe'nin konu ile ilgili görüşleri yukarıda mezkûr âyetle muhteva benzerliğine sahip sair âyetler etrafında örgülenir. İstinbat edilen edep kuralı ise müridin mürşidi ile arasındaki sınırların, özellikle hallere ve manevî tecrübeye dair bilgilerin avâmla paylaşılmasında yönündedir.⁷⁴ Buna göre mürid, sosyal çevresini kendi ile inanç, amel ve bilinç ortaklığına sahip kimselerden seçmelidir. Çünkü âyet-i kerimenin telkini açıktır: "O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından

⁷¹ en-Nisâ, 4/63.

⁷² İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 3/94.

⁷³ Âl-i İmrân, 3/118.

⁷⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/325.

başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir.”⁷⁵ Avâm, başta zikir telkini almayan kimse olarak tanımlandığı için mezkûr âyet, müride avâmdan yüz çevirmeyi salık vermektedir. Elbette Kur’ân’da zikir kavramı yer yer namaz ve vahiy anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte genelde sûfî muhayyile ve işârî yorum geleneği, özelde ise İbn Acîbe’nin takip ettiği yöntem yukarıdaki çıkarımı mümkün kılmaktadır. Fakat hayatın olağan akışı ve sosyal çevre, her zaman müridin müridlerle arkadaşlık etmesini imkânsız kılmaktadır. Bu gibi durumlarda da İbn Acîbe “*Fakat onlara düşen belki sakınırlar diye hatırlatmaktır.*”⁷⁶ âyetinin işâreti ile müridlere şu tavsiyede bulunur: “Eğer şartlar onlarla sohbet mecbur ederse kendilerini uyarmalı, onlara nasihat etmeli ve gücü yettiği kadar söz ve hali ile onları Allah’a (cc) giden yola sevk etmelidir.”⁷⁷

8. Müride Karşı Edep

Müridlerin müridlerle olan münasbetini şekillendiren edep kuralları, Müslümanların birbirleri ile olan münasebetlerini belirleyen âyetlerden istinbât edilmiştir. Buna imkân tanıyan en temel husus, müminlerin kardeş olduklarını belirten âyette geçen *ihve* kelimesinin bilahare sûfilerce *ihvâna* dönüştürülüp aynı tarike müntesip insanlara verilen ad olmasıdır. Dolayısıyla ihvânlık edebi, Müslümanların birbirleri üzerindeki hakların daha hassas bir şekilde gözetilmesinden ve tarikatın gerektirdiği diğer vazifelerden ibarettir. Özellikle İbn Acîbe’nin bu meyanda tespit edilen önerileri şöylece sıralanabilir: Toplu olarak ifa edilmesi gereken tarikat ritüellerinden geri kalmamak ve tesânüdü bozmamak maksadıyla tarikat kardeşi ile çekişmemek, tarikat kardeşini şeyhine şikâyet etmemek,⁷⁸ kardeşini herhangi bir sebeple itham etmemek,⁷⁹ sair müridlerin manevî seyirleri ile alakalı değerlendirmelerde bulunmamak, kardeşini Allah (cc) rızası için uyarmak ve kardeşinin duacısı olmak.

⁷⁵ en-Necm, 53/29.

⁷⁶ el-En’âm, 6/69.

⁷⁷ Avam tanımı ve konu hakkında mütalaaları için bk. İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 2/270.

⁷⁸ “Bazı dervişleri de kardeşlerinin kötü hallerini şeyhlere ulaştırırken görürsün. Bu ahlâk, kapıdan kovulma sebebidir.” İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 2/77.

⁷⁹ “Size selâm verene dünya hayatının geçici menfaatini isteyerek ‘sen mümin değilsin’ demeyin!” Mezkûr âyet için bk. en-Nisa, 4/94; İbn Acîbe âyetin teenni ve hüsn-i zan telkin ettiğini söyler. İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 2/87.

Bununla birlikte sair grupların aksine müridlerin müridlerle birlikteliği teşvik edilmektedir. Çünkü bu birliktelik, sâliklerin kendilerine tebliğ edilen tasavvuf adabını temsil maharetiyle öğrenmeleri açısından önem arz etmektedir. İbn Acîbe'ye göre zikir ehli dervişler, “*Sabah akşam Rabb’lerine O’nun rızâsını dileyerek duâ edenlerle beraber olmaya sabret.*”⁸⁰ âyetindeki tavsife uygun bir zümre olup kendileri ile birliktelik tavsiye edilmektedir.⁸¹ Ayrıca böyle bir birliktelik manevî açılımlara imkân vermesi bakımından da önem arz etmektedir.⁸²

9. Mürşide Karşı Edep

İbn Acîbe'nin işârî yorumlarında mürid ve mürşid arasındaki hususları ve münasebeti şekillendiren edep kurallarının yoğunluğu göze çarpmaktadır. Konu ekseriyetle Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı göstermeleri gereken edep konusunda ashâbı uyaran âyetlerden istinbât edilmiştir. Çünkü sûfiler, bu konuda ashâb ile Resûlullah arasındaki talim-terbiye bağını, kendilerine rol model kabul etmişlerdir.⁸³

İntisap akdinin gerçekleşmesiyle başlayan süreçte müridin şeyhine karşı riâyet etmesi gereken edep kuralları söz konusudur. Bilindiği üzere intisap, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashâbından aldığı biatın sûfi gelenekte ritüelleşmiş halidir.⁸⁴ İbn Acîbe, intisabı nikah akdine benzeterek⁸⁵ bazı satır arası mesajlar verir. Buna göre intisap akdinde âmir mürşid-i kâmilidir ve akdi sonlandırma hakkı onundur. Dolayısıyla müridin intisap akdini koruması ve akdin gereklerini yerine getirmesi mürşidine karşı üstlendiği edep vazifelerinden sayılmalıdır. Tasavvuf tarihinin mühim simalarından İmâm-ı Rabbânî'ye (ö. 1034/1624) göre de mürid mürşidin kendisine verdiği görevleri yerine getirmekte zorlansa bile intisabından dönmeyi düşünmemelidir.⁸⁶ İbn Acîbe bu husustaki görüşlerini Mâide

⁸⁰ el-Kehf, 18/28.

⁸¹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 4/157.

⁸² Tûsi, *el-Lüma'*, 243.

⁸³ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif* (Mısır: Mektebetü'l-Allâmiyye, 1939), 280-281.

⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de ashâbın Efendimiz'e biatını konu edinen âyetler için bk. el-Fetih, 48/10, 18; el-Mümtehine, 60/12; Tevbe; 9/111; Asr-ı saadette tatbik edilen biatlar için bk. Dilaver Selvi, *Kuran ve Tasavvuf* (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2017), 257-267.

⁸⁵ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 5/73-74.

⁸⁶ Ahmed Faruk Serhendî İmam Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Orhan Ençakar (İstanbul: Yasin Yayinevi, 2015), 1/124.

suresi 21. âyetin⁸⁷ işâretlerinde açıklar. Buna göre intisap akdini bozup seyr ü sülûktan yüz çevirmek, İsrailoğulları'nın zorluklarla yüzleşmekten geri durarak Mukaddes Vadi'ye girmekten imtina etmeleri gibidir. Dolayısıyla vadiye girmek intisâba, mukaddes topraklar seyr u sülûka, zorba kavim nefis ve isteklerine, geri dönmek akdi bozmaya benzetilmiştir.⁸⁸

Mürşid-i kâmile karşı riâyet edilmesi gereken bir diğer edep kuralı, ziyaretle ilgilidir. Bunlar genellikle Ahzâb suresi 53. âyette sahabeye yöneltilen uyarılardan⁸⁹ mülhemdir: Ziyarete gidildiğinde şeyhin hanesinden çıkışını beklemek, çağrılmadıkça şeyhin hanesine girmemek, şeyhi uzun süre meşgul etmemek, şeyhin hane halkının hürmetini ihlal etmemek. Ayrıca şeyhin huzurunda sessizce oturmak, şeyhe selam vermemek, yüksek sesle konuşmamak, ondan izinsiz hareket etmemek gibi edep kuralları istinbât edilmiştir.

Sonuç

Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i (s.a.v), Allah'a (cc) ve âhîret gününe kavuşmayı umanlar, Allah'ı (cc) çokça zikredenler için en güzel örnek yapması, O'na (s.a.v) ittibayı farz kılması, nebevî öğretinin edep konusundaki bütün inananlar için vazgeçilmez konumunu gösterir. Süfîler ise bu konunun farkında olarak hem Hz. Peygamber'e (s.a.v) uymaya hem de onun ashâbı ile olan münasebetini şekillendiren hususları, tarikatlarında uygulamaya ehemmiyet göstermişlerdir. Ayrıca Kur'an'ın tebliği ettiği ve ashâbın Hz. Peygamber (s.a.v) riyâsetinde temsil ettiği muaşeret kurallarına dikkat kesilmişlerdir. Bu kurallar, sūfîlerin yaşantılarıyla ve eserleriyle günümüze kadar aktarılmıştır. Yani âyetlerde öngörülen ve hadislerde tatbikatına dair detayları anlatılan güzel ahlâk örnekleri ve edep kuralları hem yazılı hem sözlü hem de fiili olarak günümüze ulaşmıştır.

⁸⁷ "Ey kavmim! Allah'ın size vatan kıldığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz."

⁸⁸ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 2/165.

⁸⁹ "Ey iman edenler, Peygamber'in evlerine vaktine bakmaksızın ve yemeğe izin verilmedikçe girmeyin. Ancak çağrıldığınızda girin, yemeği yediğinizde de hemen dağılın, sohbet etmek için de izinsiz girmeyin! Çünkü o peygambere eziyet veriyor, üstelik sizden utanıyor ama Allah, gerçeği söylemekten sıkılmaz. Bir de hanımlarına, gerekli bir şey soracağınızda bir perde arkasından sorun! Öyle yapmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha çok temizdir. Sizin, Allah'ın peygamberini incitmeye hakkınız yoktur."

İbn Acıbe, tefsiri *el-Bahru'l-Medîd*'de tasavvufi edep kurallarına âyetlerin işaretlerinde değinmiştir. Bir müridin hayatının her anında, her bir insana karşı riâyet etmesi gereken edep kurallarını sûfi nass yorumculuğu yöntemi ile ortaya koymuştur. O, bunu yapmakla Kur'ân'ın sadece inanç ve amel konularını ele almadığını, âyetlerde uygulanabilir edep kurallarının var olduğunu ve bu kuralların Kur'ân'dan istinbât edilebileceğini göstermiştir. İbn Acıbe söz konusu istinbât faaliyetinde müminlere tavsiye niteliği taşıyan âyetleri kullandığı gibi münkirleri, münafıkları ve Kur'ân'da zemmedilen hasletlerle muttasıf bütün zümrelerden, geçmiş kavimlerden bahseden âyetleri de kullanmıştır. Ona göre vahyin Allah'ın (cc) rızâsına muvâfık olmayan fikir, söylem ve fiilleri etraflıca anlatması, bunlardan sakınmanın edebin gereği olduğuna işaret etmek içindir.

İbn Acıbe'nin, müridi merkeze alıp sâir insanları, tarîkatı ve tasavvufu, kabul ve red bağlamında tâbi tuttuğu tasnif (münkir, münâfık, avâm, mürid) makalenin başlıklarını şekillendirmiştir. Ancak edep konusu her ne kadar böyle bir tasnifle sunulmuşsa da makalenin tamamından anlaşılması gereken, kişiden kişiye farklılık arz etse de her insanın edebe ve hürmete layık oluşudur. Söz gelimi bir kimsenin tasavvufu inkâr etmesi hatta tasavvuf ehline düşmanlık etmesi, bir kimsenin sûfiler arasına dünyalık menfaat elde etme veya fitne çıkarma niyetiyle girmesi bile ona karşı edepsizlik yapmaya sebep teşkil etmemektedir. Nitekim İbn Acıbe, sûfilerin ulaştıkları şerefi, fikir farklılıklarına bakmaksızın bütün inananlara karşı gösterdikleri edebe bağlar. Ona göre gerçek bir sûfiden, insanlar için iki söz işitilir: Selâm ve duâ. Bununla birlikte sâliklerin, tasavvuf yoluna sülûk eden veya muhabbet duyan kimselerle daha hususi ve yoğun bir münasebetlerinin olması da kaçınılmazdır. Yani kimseye edepsizlik etmemeyi benimsemekle birlikte sûfiler tarikat kardeşleri ve şeyhleri ile olan münasebetlerinde özgünleşen edep ve muaşeret kuralları belirlemekten geri durmamışlardır. İbn Acıbe de tasavvufa yaklaşımı menfi veya müspet olan her bir zümre için riâyet edilmesi gereken edep kurallarını *el-Bahru'l-Medîd* adlı eserinde yoğun bir şekilde ve ayrı ayrı işlemiştir.

Çalışmamızda İbn Acıbe'nin âyetlerden insanı merkeze alarak edep kurallarına yaptığı işaretler tespit, edilmiş, ilgili tespitleri destekleyen argümanlar serdedilmiştir. Fakat İbn Acıbe'nin tefsirinde mezkûr örneklerden çok daha fazlasının yer aldığını belirtmek gerekir. Makale

nakledilen sayılı yorumlarla, işârî tefsirlerden tasavvufî âdâp kuralları istinbât edebilmenin imkânını örneklendirmiştir. Çalışma işârî yorum-tasavvufî edep arasındaki irtibatı örneklerle gözler önüne serme amacını gerçekleştirmekle birlikte bu bağlamda yeni çalışmalar yapılmasına öncülük etmeyi hedeflemektedir. Böylelikle sûfîlerin vahyin sadece sarâhaten ortaya koyduğu kaideleri değil işâreten ifade edilen incelikleri ve sâlikî kemâle erdirecek olan ahlâkî meziyetleri de önemsedikleri görülecektir. Daha açık ifade ile İbn Acîbe'ye göre inanç ve amel esaslarını öğreten Kur'ân, sahip olduğu katmanlı ve çok yönlü mesajları ile aynı zamanda İslâm ahlâkının ve özellikle tasavvuf âdâbının da kaynak noktasını teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd. 45 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ay, Mahmut. *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu –İbn Acibe Örneği-*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2016.
- Bırışık, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts.
- Büzidî, Muhammed bin Ahmed. *el-Âdâbü'l-merdiyye li sâliki tariki's-sûfiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Çetiner, Bedreddin. *Esbâb-ı Nüzûl*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Derin, Süleyman. *Kuran-ı Kerim'de Seyr ü Sülûk -Ahmed İbn Acibe Tefsiri'nde-*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *er-Rasûlü'l-muallim ve esâlîbihi fi't-ta'lim*. Halep: Matbüâtü'l-İslâmiyye, 1996.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Geylânî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih el-. *Âdab Kitabı*. çev. Osman Güman. İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2017.
- Gördük, Yunus Emre. *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşari Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- İbn Acibe, Ahmed el-Hasenî. *Bahru'l-Medîd fi tefsiri'l-Kurâni'l-mecîd*. çev. Dilaver Selvi. 5 Cilt. İstanbul: Semerkand, 6. Basım, 2016.
- İbn Acibe, Ahmed el-Hasenî. *el-Bahru'l-Medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ömer Ahmed er-Râvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Acibe, Ahmed el-Hasenî. *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- İmam Rabbânî, Ahmed Faruk Serhendî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Orhan Ençakar. 2 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İshak Buhârî. *et-Taarruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Tefsiru'l-Kuşeyrî el-müsemmâ Letâifü'l-işârât*. thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.

- Mehmed Vehbi Efendi, Konyalı. *Hülâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 4. Basım, 1966.
- Mevlana, Celâleddîn-i Rûmî. *Fihî Mâ Fih*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Sufi Kitap, 6. Basım, 2019.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerîf*. çev. Süleyman Nahîfî. İstanbul: Timaş, 2014.
- Özköse, Kadir. "Tasavvuf Kültüründe Bâtın ve Bâtını/Ledünnî Bilgi Kavramlarının Referans Çerçevesi". *Kur'ân'ın Bâtını ve İşârî Yorumu*. ed. Mustafa Öztürk. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018.
- Selvi, Dilaver. "Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 261-282.
- Selvi, Dilaver. "Her Âyetin Bir Zâhiri Bir Bâtını Vardır Hadisindeki Zâhir ve Bâtın Kavramları Üzerinde Değerlendirmeler". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011).
- Selvi, Dilaver. *Kuran ve Tasavvuf*. İstanbul: Gece Kitaplığı, 1. Basım, 2017.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-. *Avârifü'l-Meârif*. Mısır: Mektebetü'l-Allâmiyye, 1939.
- Sühreverdî, Ebu'n-Necîb. *Âdâbü'l-Mürîdin Yol Ahlâkı*. çev. Süleyman Gökbulut. İstanbul: Büyüyen Ay, 2014.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. Dahhâk et-. *Sünen-i Tirmizî*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalim Mahmud. Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-Hadis, 1960.